

Liszt Ferenc: Die Loreley

Dal és zongoraátirat

Golarits Flóra

Széchenyi István Egyetem, Varga Tibor Zeneművészeti Intézet

Osztatlan zongoratanári szak, I. évfolyam

Alszászy Gábor egyetemi docens

Liszt Ferenc: Die Loreley

Dal és zongoraátirat

Liszt Ferenc (1811-1886) először 1841-ben komponálta meg a *Die Loreley* című dalt (ez jelenleg nem hozzáférhető), ennek átirata 1843 előtt keletkezett, ugyanis akkor jelent meg másik öt társával együtt: *Buch der Lieder für Piano allein* címmel, az egyes dalok előtt a nyomtatott verssel. A dal második - végleges változata - 1856-ban jelent meg, ennek átirata pedig 1861-ben.

A mű Heinrich Heine (1797-1856) *Buch der Liederjének Heimkehr* (Hazatérés) ciklusában található, eredetileg cím nélküli versére íródott. A vers eredetileg egy német népi legenda, mely később Heine költeménye által népdallá vált és a legkedveltebb művek közé tartozott. Heine a kor egyik legérdekesebb költője volt. Bár zsidó származású volt, magát németnek tekintette. Költészete átmenet a romantika és a realizmus között. Különös kettősség jellemzi: az egyszerre érzékeny és a maróan ironikus látásmód találkozik benne egyedi módon.

Kapcsolatok a szerzők és a művek között

Liszt és Heine kapcsolata számomra különös és meglepő. Heinenek nem volt túlzottan jó véleménye Lisztről. Az 1848-49-es magyar forradalom és szabadságharcban Liszt nem vett részt, mert elborzasztotta őt a mészárlás. Viselkedése néhány gonosz sorra ihlette Heine-t az *1849 októberében* (megjelent 1850-ben) című versében: „Itt Liszt, a Franz, de ő okos,/Él s nem fekszik véres-fehéren,/Nem ölte meg horvát, orosz/Magyarországon, künn a csatatéren.” (ford. Kosztolányi Dezső).

Hozzá kell tenni, hogy Heine-t sem látták a csaták környékén. A költő haláláig szidalmazta Lisztet. A zeneszerző soha nem tett ezért szemrehányást, de neki sem volt jó véleménye a költőről. 1856-ban Zürichben, Liszt negyvenötödik születésnapján vita alakult ki az akkortájt meghalt Heine érdemeiről. Mathilde Wesendonck megkérdezte Lisztől, hogy nem gondolja-e ő is, hogy Heine nevét megörökítik majd a halhatatlanság templomcsarnokában. Liszt válasza ezt volt: „Igen, de sárral”.

Liszt nyilván nem azért írt hat Heine-versre is dalt, mert jó kapcsolatban volt a költővel, hanem mert nagy hatással voltak rá a versei. Első dalait az 1838-39-es itáliai tartózkodása alatt komponálta, ilyen például a 3 Petrarca-sonett is. Mire Weimarba került (1848), már vagy húsz dalt komponált. Liszt élete végéig összesen hetven dalt írt, hat különböző nyelvre, olyan költők szövegeire, mint például Goethe, Schiller, Heine és Petrarca.

Weimari évei alatt újra foglalkozni kezdett a dal műfajával - két okból is. Először is négy kitűnő énekes állt rendelkezésére, akik méltó módon mutatták be darabjait: Rosa és Feodor von Milde, Emilie Genast és Franz Götze. Másodsor, az altenburgi (Weimar) koncertek remek alkalmat nyújtottak a dalok előadására. Ezek a koncertek a harminc évvel korábbi „Schubertiádák” egyfajta újjáéledésének is tekinthetők. Franz Götze mellett Emilie Genast volt, aki kiváltotta Liszt csodálatát éneklésével, különösen a *Mignon's Lied* és a *Loreley* tolmácsolásával. Liszt ehhez a két dalhoz külön Emilie kedvéért zenekari kíséretet is komponált. A dalokat ő tanította be az énekeseknek, ő is kísérte, s mivel énekesei rendkívül muzikálisak voltak, dalai mindig hitelesen szólalhattak meg.

Liszt Ferenc zenei eszközei

A *Die Loreley* dal sajátosága a narráció több síkúsága, s ez nemcsak a dalban, hanem a zongoraátiratban is érezhető. A dalról elmondható, hogy a vokális vonalvezetés szabadságához magas szintű harmóniai kíséret járult. A dal és a kíséret is kihívást jelent az előadók számára, a szélsőséges és sok esetben hirtelen ritmikai, karakterbeli, hangnemi változások miatt. Megfigyelhető, hogy a zongora és az ének általában kiegészítik egymást, a zongora szerepe sokszor túlnő a pusztán kíséreten, saját szerepet és dallamot is kap, ekkor az énekes többnyire nem énekel. A dal formája nem strófikus, hanem átkomponált, tehát a versszakokhoz nem kapcsolódik mindig ugyanaz a zenei anyag. A dalban nem hallunk pontos tematikus ismétléseket, minden versszak új karakterekkel, színekkel, formákkal gazdagodik. Ám a dal egyes sorait – főleg a végsőket – vagy többször megismétli, vagy a dallamfordulatot megerősíti még egyszer, zongorával is. Liszt dalaiban gyakran kérte énekeseitől, hogy színezzék a hangjukat, emiatt sokszor láthatunk a kottában olyan utasításokat, mint például „fast gesprochen” – „csaknem elbeszélve”, „mit halber Stimme” – „fél hanggal”, „geheimnisvoll” – „titokzatosan”.

Liszt további jellegzetes zenei eszközeit is megfigyelhetjük. Gyakoriak a kromatikus menetek, akár váltóhangként, akár egy kromatikus sorként, s ez sok esetben a moduláció eszköze is. Liszt sokszor használ romantikus akkordokat, például bőkvintes akkordokat díszítés, hangnemi megerősítés céljából, nónakkordokat a lágyabb hangzásért, szűkítetteteket a feszültség fenntartásáért. Orgonapont- és nyugvópont is megtalálható a dalban. Célja a feszültség fenntartása és fokozása, a tonalitás megtartása; sőt a kromatikusan eltolt nyugvópont közreműködik a modulációban is.

Rengeteg különböző karaktert találhatunk a *Loreley*-ban. A kotta felett található jelzések is utalnak erre, minden egyes jelzésnek van konkrét érzelmi megfelelője. A darabok

elején található „Nicht schleppend”, azaz „nem vontatottan” jelzés kizárja a magába forduló, elhaló karaktert. Ha ezeket a szűkített akkordokat lassan és vontatottan játszanánk, a darab eleje nem lenne figyelemfelkeltő, fájdalmas és feszültségekkel teli. A következő fontos jelzés a dalban „Sehr ruhig aber nicht schleppend”, azaz „nagyon nyugodtan, de nem vontatottan”. Ez a jelzés utal a feszültségek nélküli kíséretre - a Rajna folyására - és a természetesen egyszerű, de mégis nagyon dallamos ének szólamra. Ez a szakasz a zongoraátiratban is hasonló, csak a jelzés zongoraszerűbb: „Ein wenig langsamer – sehr ruhig und gebunden” – „egy kicsit lassabban – nagyon nyugodtan és kötve”. A következő szakaszoknál nem mindig találunk ilyen konkrét jelzéseket, sokszor csak a „dolcissimo” – „édesen”, „expressivo” – érzelemmel, „forte” – „hangosabban” „sotto voce” – „fojtott hangon” kiírások jelzik az előadás módját. Persze ezek is magukban hordoznak újabb karaktereket, a drámai tetőpont a dalban az „allegro agitato molto” – „nagyon izgatottan és gyorsan”, a zongoraátiratban az „allegro molto” – „nagyon gyorsan” jelzés alatt található, s itt a gyorsaság nem a virtuóz játékra, hanem a feszültségekre, az izgatottságra, a fokozódó fájdalomra utal. A „sotto voce” jelzés arra a szakaszra vonatkozik, amelyben Loreley szépségét ismerhetjük meg, hiszen a szöveg édességet, titokzatosságot, lágytságot kíván.

A vers elemzése

A Loreley egy hatalmas palaszikla a németországi Sankt Goarshausen településnél, Rajna-vidék-Pfalz tartományban található. A képződmény a keleti, jobb oldali Rajna-parton 132 méter magasra emelkedik. Ez a Rajna folyó legszűkebb pontja. Állítólag Clemens Brentano romantikus költő az 1801-ben írt balladájában nevezte el a helyi mondákban szereplő szirént Loreley-nak, aki szépségével és csodálatos énekhangjával bűvölte el a hajósokat, akik a veszélyes áramlás ellenére már nem a menetirányt figyelték, s így hajójuk összetört a sziklán. A szikla emiatt kapta a Loreley nevet. A rege a képen látható helyszínen játszódik.

A vers keretes szerkezetű, ez a két pillér a költő hangján szólal meg. Az első versszakban a költő saját érzéseiről ír. Saját szomorúságát próbálja megfejteni, melynek okozója egy régi rege, mely nem hagyja nyugodni. A második versszakban kezdődik maga a történet. Szinte magunk előtt látjuk a Rajna nyugodt folyamát, felette a sziklát, melynek csúcsa megcsillan a lemenő nap utolsó sugaraiban. A harmadik és negyedik versszakban megismerjük Loreley-t, aki a szikla tetején ül, arany haját arany fésűjével fésüli, s közben csodálatosan énekel. Az ötödik versszak írja le a történet drámáját: egy hajós kis ladikjában halad a Rajnán, s a Loreley éneke és gyönyörűsége annyira magával ragadja, hogy nem tudja levenni a szemét a hegy csúcsáról. Ez a szakasz a vers rövid tetőpontja. A hatodik versszak első két sora a történet befejező része. A hajó nekifut a szirtnek, s az örvénylő hullámok a mélybe rántják a hajóssal együtt. Az utolsó két sor váratlanul a költő hangján szólal meg újra. A költő levonja a következtetést: „S hogy ez így lett, ő okozta/Dalával a Loreley.” A történet mondanivalója nem egyértelműen megfejtető, több megoldás is lehetséges. A hajóst talán azért ragadhatta magával a Loreley, mert szerelmes volt, s képtelen volt levenni róla szemét, s a fájdalmat a szívében szerelme elérhetetlensége okozza. Lehet, hogy a dal csak olyan mély érzelmeket váltott ki a hajósból, hogy képtelen volt másra figyelni. Loreley alakja egy szimbólum is lehet; vagy az elérhetetlen, tökéletes szerelemé vagy azé a szerelemé, amely bármilyen csodálatosnak és gyönyörűnek tetszik is, az embert a mélybe húzza.

A dal és a zongoraátírat összehasonlítása

Elemzésemben a dal második kiforrottabb változatát és annak zongoraátíratát hasonlítom össze. A dal és a zongoraátírat is 9 részre osztható fel. Ezeket az egységeket nagybetűvel jelzem, alattuk található a szakaszok, ütemszámok és kisebb formai egységek neve. A zenei folyamatokat először a dal, majd a zongoraátírat alapján elemzem. A vastagon jelzett részek a dal és a zongoraátírat különbségeit mutatják.

B	Ich weiß nicht, was soll es bedeuten, Daß ich so traurig bin;	Nem értem, a dal mit idéz föl, s hogy oly bús mért vagyok:
C	Ein Märchen aus alten Zeiten, Das kommt mir nicht aus dem Sinn.	egy régi, régi regétől nem szabadulhatok.
E	Die Luft ist kühl und es dunkelt, Und ruhig fließt der Rhein; Der Gipfel des Berges funkelt Im Abendsonnenschein.	Már hűvös az este; a Rajna nyugodtan folydogál; a hegycsúcs sugarasra gyúlt alkonypírban áll.

F	Die schönste Jungfrau sitzet Dort oben wunderbar, Ihr goldnes Geschmeide blitzet Sie kämmt ihr goldnes Haar.	Ott fenn ül – ékszere csillog – a leggyönyörűbb leány; aranyhaja messzire villog aranyfésűje nyomán.
Dv	Sie kämmt es mit goldnem Kamme, Und singt ein Lied dabey; Das hat eine wundersame, Gewaltige Melodey.	Aranyban aranylik a fésű, s közben a lány dalol; hatalmas zengedezésű varázs kél ajkairól.
Cv	Den Schiffer, im kleinen Schiffe, Ergreift es mit wildem Weh; Erschaut nicht die Felsenriffe, Erschaut nu rhinauf in die Höh'.	A hajósnak a kis ladikban szíve fáj, majd meghasad; nem le, hol a zátony, a szirt van – fel néz, fel a csúcsra csak!
G	Ich glaube, die Wellen verschlingen Am Ende Schiffer und Kahn;	Végül ladikot s ladikost a mélységbe sodorja az ár...
B-Ev	Und das hat mit ihrem Singen Die Loreley getan.	S hogy ez így lett, ő okozta dalával, a Loreley. (Szabó Lőrinc fordítása)

Dal:

Betűzés	A	B	C	D	E	F	Dv	átv	Cv	G	B	Ev
Ütemszámok	4+4	7	4+3	4+4	4+6+4+6	4+4+4	4+7	2	4+5	15	7	4+6+4+6+5
Forma		zm	zm	zm	2 bőv per	BAR forma	bőv per		zm	zm	zm	2 bőv per

Zongoraátírat:

Betűzés	A	B	C	D	E	F	Dv	átv	Cv	G	B	Ev	Coda
Ütemszámok	4+4	7	4+3	4+6	4+6+4+6	4+4+4	4+6	2	4+5	11	8	4+6+4+8	2+2+3
Forma		zm	zm	zm	2 bőv per	BAR forma	bőv per		zm	zm	zm	2 bőv per	

Rövidítések: per = periódus, zm= zenei mondat, bőv=bővülés, átv=átvezetés

A Loreley nagy egységeit a G-dúr, É-dúr, Cisz-dúr, B-dúr hangnemei alkotják és fogják össze. A hangnemek közti moduláció vagy az átértelmezések, vagy a tercron fordulatok

által jön létre. A G/E-Cisz-B- dúr hangnemek egy kisterckört alkotnak. A betűzésből jól látható a különleges, fordítottan visszatérő szerkezet. Az előjáték (A) szűkített hangzat motívuma késleltetett nónakkord-öltözetben tér vissza a B rész előtt. A D rész szép H-dúr közjátéka az alapja a Dv dolceissimo zenéjének. Érdekes megfigyelni az E rész nyugodt dallamának visszatérését a dal végén.

A A dal és a zongoramű is előjáttékkal kezdődik: a két szűkített akkordfelbontás, valamint az őket követő - konkrét hangnemben el nem helyezhető - harmóniamenetek megelőlegezik a szöveg kezdeti elrövedését, bizonytalanságát, és a történet későbbi tragikumát, mintegy zenei kérdőjelet téve a dal elejére. Formailag 4 + 4 ütemre oszlik, melyben a második egység az első egység variációja, fokozása. (1. kottapélda)

B A következő zenei anyag megegyezik a két műben. Ez az első szöveges rész egy recitativo, melyben az ének és a zongora fő dallama egy ritmus kivételével megegyezik. Ez a szakasz a második nagy egység bevezetése. Az énekszólam a költő hangja, maga a történet itt még nem kezdődik el. A „traurig” (szomorú) szót a lefelé és felfelé hajló kisszekundos sóhajmotívumok fejezik ki. Ebben a szakaszban is megfigyelhető a harmóniai bizonytalanság a szöveg miatt, bár nyomokban hallhatjuk az eredeti hangnempárt, az é-mollt és a G-dúrt. (2. kottapélda)

C A pár ütemes, sóhajmotívumokból álló átvezetés a zongorában szinte dallam nélküli, a sóhajpárok fokozását, emelkedését halljuk, mely egy lezáró dallamban és az azt követő improvizatív szakaszban zárul. Az énekszólam e sóhajmotívumokból lép elő egy dallammal, mely a kíséretnek variációja. Az énekes bizonytalanságát, („egy régi, régi regétől/ nem szabadulhatok”) a szaggatott dallamvonal és az akkordok kromatikus süllyedése támasztja alá. Ez az egység bár zeneileg megosztja a versszakot, izgatottságával mégis logikusan folytatja azt tovább, a hallgató közelebb kerül a történethez. A zongoraátirat utolsó ütemét Liszt improvizatív kadenciává bővíti, mely egyértelműen torkollik bele a H-dúr közjátékba. (3. kottapélda)

D A következő átvezető szakaszban nincs szöveg, az akkordok igen, de a hangok nem egyeznek meg pontosan a két műben, az átíratban ugyanis Liszt tovább variálja ezt a részt így teremtve szorosabb tematikus kapcsolatot e dallam későbbi visszatérésével (a Loreley énekével, 4. vsz.). A megelőző zenei szöveghöz képest ez az anyag sokkal

egyszerűbb és tisztább, kevésbé súlyos, és sokkal fényesebb, tulajdonképpen megelőlegezése a következő szakasz zenei világának. A fényességet a H-dúrban megszólaló, magas regiszterből induló, lefelé hajló dallam jeleníti meg, melyhez légies, eltolt ritmusú kíséret társul az alsó szólamban. Ez az átvezető szakasz vezet a darab egyik fő hangneméhez, az É-dúrhoz. (4. kottapélda)

E A következő szakaszban kezdődik a rege, melyben először megismerjük a helyszínt, a Rajna partját. Hűvös a levegő, sötétedik, és nyugodtan folyik a Rajna, folyó menti hegyek csúcsai szikráznak a naplementében. Liszt a dallamot – egy kétszer elhangzó periódust – a zongorán indítja és vezeti végig; az énekszólam ki-kihagyásokkal társul ehhez a dallamhoz egy-egy szövegrésszel. Az átiratban egyszerűen csak elmarad az ének szólam. A periódus ismétlésekor az utótag vége Cisz- dúrba lép át, mely az É-dúrhoz képest sokkal fényesebb, ez fejezi ki a naplemente és a szikla csillogását. A folyót a balkézben található tört akkordok, és a folyamatosan bekapcsolódó, kis köröket leíró hullámmotívumok jelenítik meg, mely felett természetes egyszerűséggel hullámszik felfelé a dallam. Az „Abendsonnenschein” (naplemente) szó kétszeri elhangzása kettős hangnemváltással társul. Elsőként a dallam és a kíséret felfelé ível és a szó utolsó szótagjára lép át Cisz-dúrba. Másodjára a rövid b-moll szakasz vége kivirágzik azáltal, hogy a záróakkordban Liszt felemeli a terchangot, megszólal egy B-dúr akkord, így vezetve át a következő egység hangnemébe. (5. kottapélda)

F Ez a szakasz a szöveg következő versszakát dolgozza fel. Megismerjük a gyönyörű leányt, Loreley-t, ki arany haját fésüli. A lányt a B-dúr hangnem és a felfelé ívelő dallam jeleníti meg, melyben a díszítő, bő kvárt lépés teszi édesebbé az éneket. A zongoraátiratban és a dalban is ez a dallam található, de míg a dalban repetált akkordok kísérik, az átiratban a sokkal könnyedebb kíséret mintegy a dallamból nő ki. A frázis háromszori elhangzása BAR formájú zenei mondatot alkot, zárószakasza Desz-dúrba modulál. Íme a megkapóan szép dallam. (6-7. kottapélda)

Dv A dallam Desz-dúrba modulál, ahol folytatódik a szöveg a Loreley-ről és lenyűgöző, kábító énekéről, de itt a dallam fentről lefelé hajol, fokozódnak az érzelmek, sűrűsödnek az akkordok, gyorsul a tempó. A zongora és az énekszólam a dallamokat folyamatosan ismétli, fokozza. A dal és a zongora dallama megegyezik, a dallam hasonlít a H-dúrban megszólalt átvezető szakasz dallamához, de itt Desz-dúr akkord és fisz-moll akkord között hullámszik nagyon dallamosan. A „gewaltge Melodei” („hatalmas ének”) szó alatt erőteljesen nő a dinamika, az egyes akkordok regiszterben egyre messzebb kerülnek

egymástól, közben a Desz-fisz inga egy fél hanggal följebb, D-dúrba lép. A zongoraátírat kibővül plusz két ütemmel, mellyel még tovább fokozza a feszültséget. Liszt itt a zárlati érkezés akkordjait megváltoztatja. (8-9. kottapélda)

Cv A következő versszak a történet drámájának első szakaszát írja le: a Rajnán a kis hajóban ülő hajós szívét elragadja a vad fájdalom, s ahogy az éneket hallja, nem néz a sziklára, ahol a veszély fenyegeti, csak fel a magasba a sziklaszirtre. A drámát a folyamatosan zakatoló orgonapontok erősítik, melyek kromatikusan kúsznak felfelé. Az énekes a kromatikus sóhajmotívumokból álló dallamtöredékeket énekli, vagy ezeket a motívumokat járja körbe. Az énekes dallama is nyílik felfelé a tetőpontig, ez utal a szikla magasságára, ahová a hajós bámul. A zongoraátíratban elhagyja az eredeti dallamot, a feszültséget csak a kromatikus sóhajmotívumok fejezik ki, egyre sűrűsödő akkordkísérettel. A legkifejezőbb szó ebben a szakaszban, mely a legdrámaibban van zenében kifejezve, az a „hinauf” („magasba”) szó, mert itt éri el a zene a tetőpontot, a felfelé ívelő kromatika itt áll meg és innen fordul majd vissza. (10. kottapélda)

G Az elhúzódó tetőpontot tremolós akkord és kromatikus basszusmenet jeleníti meg a zongorában. Az énekes dallama fájdalmasan, kis szekundokként ereszkedik, megjelenítve ezzel a hajós halálának tragikumát, a süllyedő csónak alámerülését a hullámokba. A szöveg után 3 ütemen keresztül halljuk, ahogy a víz még kavarog, örvénylik, majd fokozatosan megnyugszik. Ezt a lassuló tempó és a halkuló akkordfelbontások jelenítik meg. A zongoraátíratban a dallam nem folyamatos, akkordikus, inkább egy ereszkedő motívumnak hat, mint konkrét dallamnak. A tremolo itt oktávban szólal meg, mely mélyebbé és sötétebbé teszi a hangzást, a feszültséget egy c-moll akkord tremolója tartja fenn a jobb kézben. A feszültséget az elhaló szűkített akkordfelbontások utáni csend erősíti. (11. kottapélda)

D A csendből indul újra a mesélő dallama. Ez az utolsó szakasz első kis részlete, melyben visszatérünk a való világba a mesélőhöz, ki hosszasan ismételve elmondja a tételmondatot: „*S hogy ez így lett, ő okozta / dalával a Loreley.*” Ez mind a dalban, mind a zongoraátíratban megfelel a darab elején lévőnek, kivétel a szakasz vége. A dalban nem, de a zongoraátíratban az utolsó pillanatban hallunk még egy sóhajmotívumot, mely megerősíti a tonális érzést, így a moduláció természetesen következik be. (12. kottapélda)

Ev A szakasz második részletében felcsendül a Loreley dallama, de már a darab eredeti hangnemében, a megnyugtató G-dúrban - dallamilag és kíséretben is azonosan. A harmadik szakaszig az énekes dallama megfelel a darab elején hallható Loreley-dallamnak, egészen a záró szakaszig, a coda-ig. A codaban visszaidéződik a darab fényessége az E-dúr hangnem érintése miatt, a szöveg egyre csak ismétlődik, a dallam felfelé ível egyre fényesebben, már elrévedve, halkán, mint valami eltűnő látomás. A zongoraátiratban a coda szakasz hosszabb, mint a dalban, díszített és improvizatív dallamokkal. A coda a G-dúr és a c-moll váltakozásával zárul, mely érzékelteti a darab végét, és megjeleníti az elbúcsúzást a Loreley-től, a hajóstól, és magától a történettől. (13. kottapélda)

Források: Alan Walker: Liszt Ferenc – II. kötet, A weimari évek, 1848-1861

Hamburger Klára: Liszt